

УДК 378.016:615.32]:615.1-057.875
DOI 10.11603/m.2414-5998.2021.3.12198

Л. В. Слободянюк

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0400-1305>

ResearcherID AAM-4248-2021

Scopus Author ID 57211311669

С. М. Марчишин

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-9585-1251>

ResearcherID ABD-7342-2020

Scopus Author ID 6507637943

А. О. Савич

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6053-7625>

ResearcherID ABD-7342-2020

Scopus Author ID 57219298635

Тернопільський національний медичний університет імені І. Я. Горбачевського МОЗ України
**ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ КОНЦЕПЦІЇ ВИКЛАДАННЯ ВИБІРКОВОЇ
ДИСЦИПЛІНИ «ФІТОТЕРАПІЯ» ПРИ ПІДГОТОВЦІ СТУДЕНТІВ
ФАРМАЦЕВТИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ**

L. V. Slobodianiuk, S. M. Marchyshyn, A. O. Savych

I. Horbachevsky Ternopil National Medical University

**FORMATION OF THE MODERN CONCEPT OF TEACHING THE
SELECTIVE DISCIPLINE “PHYTOTHERAPY” FOR THE STUDENTS OF
PHARMACEUTICAL FACULTY**

Анотація. У статті викладено основні методичні підходи до викладання вибіркової дисципліни «Фітотерапія» для студентів фармацевтичного факультету денної форми навчання зі спеціальності 226 «Фармація, промислова фармація». Базовими завданнями вищої школи є підготовка фахівців, що володіють глибокими знаннями фундаментальних та прикладних дисциплін і вміють творчо застосовувати ці знання для вирішення різноманітних завдань. Розроблена дисципліна включає курс лекцій, методичні вказівки та підготовки до практичних занять, які доступні в системі Moodle. Лекційний курс забезпечений мультимедійними презентаційними матеріалами з шести тем і також проводяться з використанням гербарію лікарських рослин, таблиць, зразків лікарської рослинної сировини та лікарських засобів рослинного походження. Вибіркова дисципліна включає вісімнадцять практичних робіт, які передбачають теоретичне та практичне навчання магістра фармації основних видів професійної діяльності у сфері лікарських засобів рослинного походження, та вимагає вирішення ряду завдань. Майбутній фахівець повинен уміти заготовляти, висушувати сировину, доводити її до стандартного вигляду, переробляти в різні лікарські засоби та проводити їх аналіз. Запропонований метод дозволяє викладачеві успішніше будувати освітній процес, що, в кінцевому підсумку, позитивно позначається на загальному засвоєнні курсу.

Ключові слова: фітотерапія; лікарські рослини; лікарська рослинна сировина; фітозасоби.

Abstract. The article adduces the main methodological approaches to teaching the elective discipline “Phytotherapy” of full-time students of the Faculty of Pharmacy in the specialty 226 “Pharmacy, industrial pharmacy” are analyzed. The basic tasks of the higher school are the training of specialists with deep knowledge of fundamental and applied disciplines and are to apply this knowledge creatively to solve various tasks. The developed discipline includes courses of lectures, methodical instructions, and preparation for practical works classes, which are available in the Moodle system. The lecture course is presented in the form of multimedia presentations of six topics and is also conducted using a herbarium of medicinal plants, tables, samples of medicinal plant raw materials, and herbal medicines. The elective course includes eighteen practical works, which provide theoretical and practical training of the Master of Pharmacy in the main professional activities in the field of herbal medicines and requires a number of tasks. The future specialist must be able to harvest, dry raw materials, bring them to a standard form, process them into various drugs, and analyze them. The proposed method allows the teacher to successfully build an educational process, which ultimately positively affects the overall mastering of the course.

Key words: phytotherapy; medicinal plants; medicinal plant raw materials; phytomedicines.

Вступ. У сучасній клінічній медицині значення фітотерапії постійно зростає, що зумовлено незначною токсичністю і біологічною безпечністю більшості рослинних засобів, а також специфічними особливостями їх активності: широтою терапевтичного спектра, поступовим збільшенням фармакологічного ефекту, комплексним впливом на різні механізми патологічного процесу, відносно нечастими проявами алергічних реакцій навіть при умові їх тривалого застосування. Ці характерні особливості визначають роль фітотерапії та її засобів у тривалому амбулаторному лікуванні пацієнтів із хронічними захворюваннями, на етапі після стаціонарного відновлювального лікування, а також у санаторно-курортних умовах [4, 6].

Саме фітотерапія дозволяє проводити необхідні заходи, зокрема профілактику, лікування та реабілітацію хворих, а також привертає увагу до здорового способу життя. Тому належне викладання фітотерапії для студентів медичних та фармацевтичних закладів вищої освіти є вкрай необхідним.

Мета статті – вивчення сучасної концепції викладання вибіркової дисципліни «Фітотерапія» для студентів фармацевтичного факультету денної форми навчання зі спеціальності 226 «Фармація, промислова фармація».

Теоретична частина. Навчальна дисципліна «Фітотерапія» належить до вибірових дисциплін циклу професійно-орієнтованої підготовки фахівців спеціальності 226 «Фармація, промислова фармація». Програма складена відповідно до навчального плану підготовки здобувачів вищої освіти другого (магістерського) рівня відповідних кваліфікацій та спеціальностей у закладах вищої освіти МОЗ України з урахуванням стандарту вищої освіти другого (магістерського) рівня підготовки здобувачів вищої освіти, обговореного й затвердженого на засіданні вченої ради Тернопільського національного медичного університету імені І. Я. Горбачевського МОЗ України, та, відповідно до навчального плану, вивчається на четвертому курсі.

Фітотерапія – клінічна дисципліна, яка базується на фітохімії, ботаніці, фармакогнозії, фітофармакології і пов'язана з багатьма медичними науками, які формують інформаційну, наукову та практичну базу спеціальності [5, 8].

Предметом вивчення навчальної дисципліни є лікарські рослини та лікарська рослинна сировина, деякі продукти рослинного і тваринного похо-

дження, рослинні препарати, лікарські рослинні засоби (відвари, настої, екстракти, настойки тощо), рослинні збори та чаї [3, 7].

Метою викладання вибіркової дисципліни «Фітотерапія» є навчання майбутніх фармацевтичних фахівців принципів фітотерапії, формування професійного мислення: викладення деонтологічних та біоетичних норм, навчання способів приготування різних лікарських форм за розробленими прописами, правильного складання прописів зборів та чаїв для лікування різних захворювань, а також вміння знаходити та визначати за морфологічними ознаками офіційнальні та неофіційнальні лікарські рослини в природі.

Для підвищення інформаційної грамотності населення необхідна підготовка відповідних кадрів у медичних навчальних закладах, у першу чергу фармацевтів, які повинні володіти глибоким розумінням особливостей і обмежень застосування різноманітних фітозасобів. Знайомство з основами фітотерапії закріплює і поглиблює раніше отримані студентами базові фармацевтичні знання, удосконалює практичні навички майбутніх магістрів фармації. Інформаційно-консультативні навички – одна з базових компетентностей фармацевта.

Підготовка передбачає теоретичне та практичне навчання магістра фармації основних видів професійної діяльності у сфері лікарських засобів рослинного походження, яка вимагає вирішення ряду завдань, починаючи від розробки системи раціонального використання лікарських рослин, заготівлі лікарської рослинної сировини, закінчуючи її переробкою та одержанням у вигляді лікарського засобу. Для цього майбутній фахівець повинен уміти заготовляти, висушувати сировину, доводити її до стандартного вигляду, переробляти в різні лікарські засоби та проводити їх аналіз. При необхідності магістр фармації повинен уміти надати професійну консультацію лікареві з питань вибору оптимальних лікарських засобів рослинного походження.

Навчання студентів, особливо на старших курсах, має сприяти розвитку професійної грамотності у сфері майбутніх комунікацій молодого фахівця. Саме тому вибіркова дисципліна «Фітотерапія» для студентів 4 курсу передбачає 12 год лекцій, 36 аудиторних годин (практичні заняття) і 102 год самостійної роботи студентів (СРС). Програма дисципліни структурована на 1 змістовий модуль. Обсяг навчального навантаження студентів опи-

саний у кредитах ECTS – залікових кредитах, які зараховуються студентам при успішному засвоєнні ними модуля в цілому. Видами навчальних занять, згідно з навчальним планом, є: лекції, практичні заняття та самостійна робота студентів. Студент може звернутися до викладача за консультацією з незрозумілих питань, що виникають при вивченні дисципліни і виконанні самостійної роботи, особливо опрацювання окремих тем програми та об'єктів, які передбачені тільки для самостійного вивчення, також можливе навчання за допомогою Інтернету і мультимедіа за окремими освітніми компонентами та групова проектна робота [1, 2].

Лекції забезпечені мультимедійними презентаційними матеріалами, а також проводяться з використанням гербарію лікарських рослин, таблиць, зразків лікарської рослинної сировини та лікарських засобів рослинного походження.

Під час вивчення дисципліни студенти розглядають такі теми практичних занять:

Тема 1. Визначення фітотерапії, її роль і місце в сучасній медицині. Основні принципи фітотерапії. Стандартизація, види МКЯ на ЛРС та фітозасоби. Основні теоретичні й методичні аспекти сучасної немедикаментозної терапії та реабілітації. Саногенетичні процеси, їх складові частини (реституція, регенерація, компенсація, діяльність імунної системи, мікроциркуляція). Можливості впливу на них у клінічних умовах. Поняття про методи комплементарної (підсилюючої, доповнюючої) медицини. Визначення фітотерапії як складової частини комплементарної медицини. Основні історичні етапи розвитку фітотерапії. Її роль і місце в сучасній лікарській практиці. Організація фітотерапевтичної допомоги хворим різного профілю.

Тема 2. Фітозасоби для лікування та профілактики серцевої недостатності. Характеристика лікарських рослин ангіопротекторної, кардіопротекторної, тонізуючої, кардіотонічної дії. Фармакодинаміка та механізм дії БАР рослинного походження, що застосовуються для профілактики і лікування серцевої недостатності, та місце фітотерапії в її комплексному лікуванні.

Тема 3. Фітозасоби для лікування та профілактики ішемічної хвороби серця. Номенклатура лікарських рослин, що використовуються для лікування ішемічної хвороби серця. Фармакодинаміка і механізм дії БАР рослинного походження, що застосовуються для лікування ішемічної хвороби, та місце фітотерапії в її комплексному лікуванні.

Тема 4. Фітозасоби, що використовуються при порушеннях ритму та провідності серця. Характеристика лікарських рослин з антиаритмічною дією. Фармакодинаміка і механізм дії БАР рослинного походження, що використовуються при порушеннях ритму та провідності серця. Місце фітотерапії в комплексному лікуванні аритмії.

Тема 5. Фітозасоби для лікування і профілактики гіпертонічної хвороби та артеріальної гіпотензії. Характеристика лікарських рослин з гіпотонічною та тонізуючою активністю. Фармакодинаміка і механізм дії БАР рослинного походження, що використовуються при гіпертонічній хворобі та артеріальній гіпотензії. Місце фітотерапії в комплексному лікуванні порушень артеріального тиску.

Тема 6. Фітозасоби для лікування і профілактики захворювань верхніх дихальних шляхів. Основні групи лікарських рослин за їх терапевтичним впливом на верхні дихальні шляхи: антимікробні, противірусні та протизапальні. Фармакодинаміка і механізм дії БАР рослинного походження, що застосовуються для профілактики та лікування захворювань дихальної системи. Методи аерозольфітотерапії в комплексному лікуванні захворювань верхніх дихальних шляхів. Фітотерапія при ураженнях верхніх дихальних шляхів (риніт, тонзиліт, фарингіт, ларингіт).

Тема 7. Фітозасоби для лікування та профілактики гострих респіраторних захворювань. Основні групи лікарських рослин за їх механізмом впливу при гострих респіраторних захворюваннях. Фармакодинаміка і механізм дії БАР рослинного походження, що застосовуються для профілактики та лікування гострих респіраторних захворювань. Методи аерозольфітотерапії в комплексному лікуванні гострих респіраторних захворювань.

Тема 8. Фітозасоби для лікування та профілактики захворювань нижніх дихальних шляхів. Основні групи лікарських рослин за їх терапевтичним впливом на нижні дихальні шляхи: антимікробні, противірусні, відхаркувальні, муколітичні, потогінні й жарознижувальні, спазмолітичні, гіпосенсибілізувальні та протизапальні. Фармакодинаміка і механізм дії БАР рослинного походження, що застосовуються для профілактики та лікування захворювань дихальної системи. Методи і засоби фітотерапії в комплексному лікуванні та реабілітації хворих на пневмонію і бронхіт залежно від стадії запального процесу. Використання фітотерапії при хронічних неспецифічних захворюваннях легень та бронхів.

Тема 9. Фітозасоби для лікування та профілактики бронхіальної астми. Номенклатура лікарських рослин із спазмолітичною, гіпосенсибілізувальною та протизапальною активністю. Фармакодинаміка і механізм дії БАР рослинного походження, що застосовуються для профілактики та лікування бронхіальної астми. Методи і засоби фітотерапії в комплексному лікуванні та реабілітації хворих з бронхіальною астмою.

Тема 10. Фітозасоби для лікування та профілактики захворювань шлунково-кишкового тракту з порушенням секреторної активності. Фітотерапевтична систематизація рослин за типом їх дії на органи травлення. Фармакодинаміка і механізм дії БАР рослинного походження, що застосовуються для профілактики та лікування захворювань шлунково-кишкового тракту з порушенням секреторної активності. Місце фітотерапії в комплексному лікуванні виразкової хвороби та гіперацидного гастриту. Роль фітозасобів у комплексному лікуванні хронічного гіпо- та ацидного гастриту.

Тема 11. Фітозасоби для лікування і профілактики захворювань печінки та жовчних шляхів. Систематизація рослин за типом їх дії на печінку та жовчні шляхи: гепатопротектори, холеретики, холекінетики, холелітолітики, спазмолітики, болетамувальні. Фармакодинаміка і механізм дії БАР рослинного походження, що застосовуються для профілактики та лікування захворювань гепатобіліарного апарату. Фітозасоби в комплексному лікуванні захворювань печінки, жовчного міхура та його проток.

Тема 12. Фітозасоби для лікування і профілактики захворювань підшлункової залози та порушень моторики шлунково-кишкового тракту. Номенклатура лікарських рослин, що впливають на моторику шлунково-кишкового тракту: послаблюючі, в'язучі, вітрогінні, спазмолітики. Фармакодинаміка і механізм дії БАР рослинного походження, що застосовуються для профілактики та лікування захворювань шлунково-кишкового тракту з порушенням його моторики. Фітозасоби при порушенні моторики шлунково-кишкового тракту, глистогінні, блювотні та протиблювотні. Місце фітотерапії в комплексному лікуванні хронічного панкреатиту.

Тема 13. Фітозасоби для лікування і профілактики сечокам'яної хвороби та хронічної ниркової недостатності. Лікарські рослини протизапальної, гіпоазотемічної, літолітичної, гіпотензивної та сечогінної дії. Фармакодинаміка і механізм дії

БАР рослинного походження, що застосовуються для профілактики та лікування сечокам'яної хвороби і хронічної ниркової недостатності. Місце фітотерапії в комплексному лікуванні сечокам'яної хвороби та реабілітації хворих із хронічною нирковою недостатністю.

Тема 14. Фітозасоби для лікування та профілактики запальних захворювань нирок. Номенклатура лікарських рослин протизапальної, антимікробної, кровоспинної та сечогінної дії. Фармакодинаміка і механізм дії БАР рослинного походження, що застосовуються для профілактики та лікування запальних захворювань нирок. Роль рослинних засобів у комплексному лікуванні гострого та хронічного пієлонефриту. Фітозасоби в комплексному лікуванні хронічного гломерулонефриту.

Тема 15. Фітозасоби для лікування та профілактики захворювань сечовидільних шляхів. Лікарські рослини, що застосовуються для профілактики та в комплексному лікуванні захворювань сечовидільних шляхів. Фармакодинаміка та механізм дії БАР рослинного походження, що застосовуються при захворюваннях сечовидільної системи. Застосування фітозасобів у комплексному лікуванні уретритів, циститів та простатитів.

Тема 16. Фітозасоби, що впливають на периферичну нервову систему. Лікарські рослини в'язучої, обволікаючої, адсорбуючої, подразнювальної, холінергічної, адренергічної дії. Фармакодинаміка і механізм дії БАР рослинного походження, що впливають на периферичну нервову систему. Місце фітотерапії в комплексному лікуванні невралгій та остеохондрозів.

Тема 17. Фітозасоби, що впливають на центральну нервову систему. Лікарські рослини седативної, анальгезуючої, транквілізуючої, психостимулюючої, тонізуючої, аналептичної дії. Фармакодинаміка та механізм дії БАР рослинного походження, що впливають на центральну нервову систему. Роль рослинних засобів у профілактиці та лікуванні неврозів.

Тема 18. Фітозасоби для лікування та профілактики цукрового діабету. Лікарські рослини гіпоглікемічної, гіполіпідемічної, антихолестеринемічної та антиоксидантної дії. Фармакодинаміка та механізм дії БАР рослинного походження, що регулюють ендокринні порушення. Фітозасоби в комплексному лікуванні і профілактиці ЦД 2 типу, інсулінорезистентних станів та метаболічного синдрому.

Практичні заняття забезпечені методичними ре-

комендаціями, матеріалами підготовки до практичних занять, тестовими завданнями для контролю знань, ситуаційними задачами та методичними вказівками для самостійної роботи студентів. Передбачаються розгляд й обговорення основних теоретичних питань теми, набуття практичних навичок та вмінь зі складання прописів зборів, розробки складу, обґрунтування виготовлення фітотерапевтичних лікарських форм, оптимальних при певному захворюванні, встановлення ідентичності ЛРС, засвоєння питань застосування лікарської рослинної сировини і фітозасобів при різних захворюваннях.

Широко використовуються методика дискусії, робота в малих групах, розбір завдань, вправ, конкретних ситуацій. Важливим елементом навчання є ситуаційні завдання, які максимально наближені до реальних ситуацій і використовуються при вивченні практично кожної теми.

Також згідно з програмою студенти ознайомлюються з новими зарубіжними фітотерапевтичними засобами і тенденціями фітотерапії в окремих країнах – Польщі, Німеччині, США, Франції та ін. При проведенні кожного практичного заняття передбачено використання гербарію, зразків сировини та АНД.

При оцінюванні студентів приділяється перевага стандартизованим методам контролю, таким, як: тестування (усне, письмове, комп'ютерне);

Список літератури

1. Кайдалова Л. Г. Професійна підготовка майбутніх фахівців фармацевтичного профілю у вищих навчальних закладах : монографія / Л. Г. Кайдалова. – НФаУ, 2010. – 411 с.
2. Кононенко А. Г. Деякі аспекти формування предметної компетентності з анатомії людини у майбутнього провізора / А. Г. Кононенко, О. М. Шаталова, О. А. Щербак // Медична освіта. – 2020. – № 4. – С. 73–75.
3. Лікарські рослини і фітотерапія (фітотерапевтична рецептура) : навч. посіб. / Л. В. Бензель, Р. Є. Дармограй, П. В. Олійник, І. Л. Бензель. – К. : ВСВ «Медицина», 2010. – 400 с.
4. Середа П. І. Фармакогнозія. Лікарська рослинна сировина та фітозасоби / П. І. Середа, Н. П. Максютіна,

структуровані письмові роботи; структурований контроль практичних навичок; контроль виконання практичної роботи; усне опитування. У кінці семестру передбачено залік.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Світовий досвід впровадження фітотерапії в якості лікувальної системи з метою профілактики та попередження захворювань засвідчив, по-перше, неабияку зацікавленість до цього медичного напрямку. По-друге, детальне вивчення навчальних планів та програм дисциплін, що вивчаються студентами медичних закладів вищої освіти, дозволяє зробити висновок, що фітотерапія може бути викладена з точки зору інтеграції навчальних дисциплін. Вибіркова дисципліна «Фітотерапія» надає можливості не тільки засвоїти основні теоретичні аспекти фітотерапії та узагальнити отримані в процесі навчання знання про лікарські рослини і засоби рослинного походження, а й набути практичних навичок з їх використання для профілактики та в комплексному лікуванні на різних етапах захворювання, а також реабілітації хворих. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні та аналізі особливостей викладання даної дисципліни у провідних вітчизняних і закордонних закладах вищої освіти фармацевтичного та медичного спрямування.

- Л. Л. Давтян ; за заг. ред. П. І. Середи. – Вінниця : НОВА КНИГА, 2006. – 352 с.
5. Сучасна фітотерапія : навч. посіб. / [С. В. Гарна, І. М. Владимірова, Н. Б. Бурд та ін.]. – Х. : Друкарня Мадрид, 2016. – 580 с.
6. Чекман І. С. Клінічна фітотерапія / І. С. Чекман. – К. : Видавництво А.С.К., 2003. – 552 с.
7. Barnes J. Herbal Medicines / J. Barnes, L. A. Anderson, J. D. Phillipson. – 3rd edn. – London ; Chicago : Pharmaceutical Press, 2007. – 710 p.
8. Wichtl M. Herbal Drugs and Phytopharmaceuticals: A Handbook for Practice on a Scientific Basis / M. Wichtl. – 3rd ed. – Stuttgart : Medpharm GmbH Scientific Publishers, 2004. – 704 p.

References

1. Kaidalova, L.H. (2010). *Profesiina pidhotovka maibutnikh fakhivtsiv farmatsevtichnoho profilu u vyshchikh navchalnykh zakladakh [Professional training of future pharmaceutical specialists in higher educational institutions]*. NPhU [in Ukrainian].
2. Kononenko, A.G., Shatalova, O.M., & Shherbak, O.A. (2020). Deyaki aspekty formuvannya predmetnoyi kompetentnosti z anatomiyi lyudyny u majbutnogo provizora [Some aspects of the formation of subject competence in human anatomy in the future pharmacist]. *Medychna osvita – Medical Education*, 4, 73-75 [in Ukrainian].

3. Benzel, L.V., Darmograj, R.Ye., Olijnyk, P.V., & Benzel, I.L. (2010). *Likarski roslyny i fitoterapiya (fitoterapevtychna receptura) [Medicinal plants and phytotherapy (phytotherapeutic formulation)]*. Kyiv: Medytsyna [in Ukrainian].
4. Sereda, P., Maksyutina, N.P., & Davtyan, L.L. (2006). *Farmakognoziya. Likarska roslynna syrovyna ta fitozasoby [Pharmacognosy. Medicinal plant raw materials and phyto-medicines]*. Vinnytsya: Nova knyga [in Ukrainian].
5. Garna, S.V., Vladymyrova, I.M., Burd, N.B., Georgiyantz, V.A., Kotov, A.G., Prokopenko, T.S., ... Bondarieva, L.V. (2016). *Suchasna fitoterapiya [Modern phytotherapy]*. Kharkiv: Drukarnya Madryd [in Ukrainian].
6. Chekman, I.S. (2003). *Klinichna fitoterapiya [Clinical herbal medicine]*. Kyiv: Vydavnytstvo A.S.K. [in Ukrainian].
7. Barnes, J., Anderson, L.A., & Phillipson, J.D. (2007). *Herbal Medicines. 3rd edn.* London, Chicago: Pharmaceutical Press.
8. Wichtl, M. (2003). *Herbal Drugs and Phytopharmaceuticals: A Handbook for Practice on a Scientific Basis. 3rd ed.* Stuttgart: Medpharm GmbH Scientific Publishers.

Отримано 06.07.21
Рекомендовано 12.07.21

Електронна адреса для листування: husaklv@tdmu.edu.ua